

Čarodějnictví, kouzelnictví a rituál

ANTROPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

Antropologie a náboženství

- oblast SKA systematicky se věnující zkoumání rozmanitosti náboženských jevů v čase a prostoru → neposuzuje se pravdivost/nepravdivost náboženských představ a víry, jejich věrohodnost/nevěrohodnost
- religionistika, sociologie, biologie, teologie, psychologie → cílem antropologického výzkumu je postřehnout *rozmanitost* náboženských představ, odhalit *podobnost* mezi nimi, identifikovat *univerzální prvky* a vysvětlit vztahy mezi určitými náboženskými jevy a dalšími doménami kultury spolu s případnými vlivy ekosystému
- **náboženství** – označení širokého spektra značně odlišných jevů zkoumaných z nejrůznějších hledisek; jednotlivé antropologické školy rozvinuly vlastní definice a specifické přístupy k náboženství

PSYCHOLOGICKÉ TEORIE
NÁBOŽENSTVÍ

SOCIOLOGICKÉ TEORIE
NÁBOŽENSTVÍ

Psychologické teorie náboženství

- náboženství představuje výsledek úsilí **jedinců** porozumět světu, vypořádat se se světem a poradit si v něm
- náboženství je chápáno jako uplatnění rozumu při snaze porozumět světu, resp. jako emoční reakce na pobyt ve světě

Friedrich M. Müller, Herbert Spencer, James G. Frazer

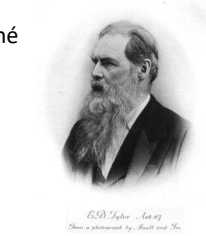
Edward Burnett Tylor (1832-1917)

- **minimální definice náboženství**
- náboženství představuje víru ve svrchované božstvo → takto vymezené nezahrnuje četné kultury v aliterárních společnostech → *náboženství je víra v duchovní bytosti* (→ **animismus**)
- náboženství představuje výsledek snahy člověka porozumět světu, ve kterém se nachází

Psychologické teorie náboženství

- snaha objevit původní přirozené a logické zdroje víry v nadpřirozené bytosti
- víra domorodců v božské bytosti má svůj původ v jejich pokusech rozumně vysvětlit existenci dvou záhad života:
  - V čem spočívá rozdíl mezi životem a smrtí a co je příčinou stavů, jako jsou trans, spánek, nemoc, bezvědomí a smrt?
  - Co jsou lidské obrazy, které se objevují ve snech a vizích?
- mimo tělo a na něm nezávisle existuje v člověku duchovní složka (duše, *anima*), která je schopna ve spánku dočasně opustit lidské tělo, bloudit a prožívat stavy, jež vystupují v podobě snů; dokáže také odejít navždy a způsobit tak člověku smrt
- představa, že všechno má svůj život a duši, byla postupně přenesena na rostliny, zvířata, neživou přírodu a lidské výtvořiny → vzniká prvotní náboženství, **animismus**

ANIMISMUS

FETIŠISMUS

POLYTEISMUS

MONOTEISMUS

Sociologické teorie náboženství

- náboženství představuje **kolektivní a sdílený jev**

Émile Durkheim, Marcel Mauss, Robert Hertz, Fustel de Coulanges

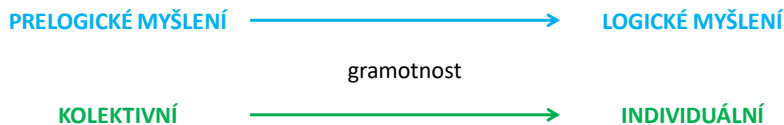
Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939)

- snaha osvětlit domorodé pojetí kauzality a důsledky, k nimž jejich pojetí příčiny a následků vede
- „primitivní“ i „civilizovaní“ lidé odmítají existenci náhody → každé výjimečné či nečekané události mají mystický původ, to představuje jeden z distinktivních znaků „primitivní“ společnosti od evropské
- **prelogické myšlení** („primitivní mentalita“) a **logické myšlení** („civilizovaná mentalita“) → neexistuje psychická jednota lidstva
- „primitivové“ netrpí nedostatkem úsudku a logického myšlení a běžné životní situace řeší bez obtíží; primitivní mentalita se opírá o **kolektivní reprezentace** (společensky sdílená totalita hodnot, norem a postojů)

Sociologické teorie náboženství

- primitivní mentalita je výrazem kolektivního, nikoliv individuálního myšlení → aliterární, vnitřně nesegmentované kultury, jejichž členové mají silný smysl pro společnost
- s nástupem gramotnosti se prosazuje individuální myšlení, které se staví proti kolektivnímu
  - lidé v „primitivních“ společnostech jsou schopni individuálního logického úsudku, ale každá společnost se vyznačuje svým charakteristickým typem myšlení → později přehodnoceno – mystické myšlení sice častěji sledujeme v aliterárních společnostech, ale je přítomno v každé lidské mysli

Typologie náboženství

- několik typologií náboženství
  - podle víry v božstvo – **monoteistická** a **polyteistická** náboženství
    - víra v jednoho boha – monoteismus; judaismus, křesťanství, islám
    - víra ve více bohů - polyteismus
  - specifickou formu polyteistických náboženství tvoří víra ve více bohů, kde jeden z nich je věřícími považován za hlavního boha – **henoteismus**; Řecko a Řím
-
- Amenhotep IV.
(1367-1350 př. n. l.)
- **světová náboženství** – opírají se o psané kodexy, formulují pojetí spásy, jsou univerzální, případně mají univerzální potenciál či aspirace, mají potenciál vstřebat či nahradit původní „náboženství“, zpravidla tvoří zvláštní oblast činnosti, obvykle se jedná o relativně samostatnou doménu společnosti a kultury
  - **původní „náboženství“** – náboženství předáváno ústně a uchováno v kolektivní paměti, zpravidla absentuje formální vyznání víry, orientují se „na tento svět“, není rozšířené mezi příslušníky více etnických skupin, patrně stojí u zrodu světových náboženství, náboženství a společenský život úzce propojený, nelze stanovit hranice mezi „posvátným“ a „profánním“/„přirozeným“ a „nadpřirozeným“

Antropologie náboženství

- 19. století – spolu s formováním vědecké antropologie se zájem soustředí na výzkum náboženství
- chybný předpoklad kvalitativních rozdílů v kognitivních procesech u „primitivů“ a moderních lidí → vliv klasického evolucionismu, stadiální vývoj náboženství → lidé se snaží ovládnout okolní svět a přírodní procesy

William R. Smith (1864-1894)

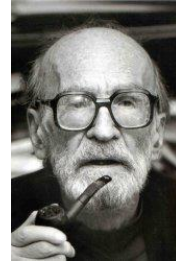
- archaická náboženství nepředstavují intelektuální selhání ve výkladu světa → náboženství plní významné sociální funkce, je od společnosti neoddělitelné a přispívá k integraci společnosti → náboženství jako kulturní jev

Rudolf Otto (1869-1937) - POSVÁTNO

- základ všech náboženství, je iracionální a problematicky uchopitelné při vědeckém zkoumání světa → jev *sui generis*, nelze jej odvodit a nelze jej definovat, nýbrž jen popisovat
- prožitek posvátného – (1) *mysterium tremendum* a (2) *mysterium fascinans* → tajemství vyvolávající zároveň chvění i úžas, tajemství, jež nás láká, přitahuje a současně děsí, odrazuje a vyvolává bázeň; mezi oběma módy existuje napětí

Sakrální a profánní

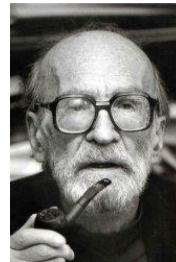
- dvojí pojetí času – sakrální a profánní – nabývající cyklické, resp. lineárně-finalistické povahy → dva základní mody lidského života na světě
- pomocí **rituálů** vstupuje náboženský člověk do sakrálního času, který má cyklický charakter „věčného návratu“ k mytickým počátkům → po vstupu do sakrálního času splývá lidské jednání s **archetypy**
- **archetypy** – (1) představují struktury kolektivního nevědomí, jež reprezentují instinktivní danosti mentality a kořeny individuálního nevědomí (Carl G. Jung, 1875-1961) x (2) **vzory chování** bohů či mýtických předků (Mircea Eliade)
- klíčovou roli v náboženském životě hrají **rituály** → imitace činností bohů při stvoření kosmu z chaosu; rituál opakovaně zpřítomňuje kosmologické mýty a během něj dochází ke vstupu do sakrálního času a návratu „do oněch časů“ („*in illo tempore*“) a opakování a imitaci činností bohů, stvořitelů a heroů/hrdinů
- sakrální čas je vratný, během rituálu/svátku se znovu zpřítomňuje mýtický Pračas a opětovně se odehrává mýtická událost

Mircea Eliade
(1907-1986)

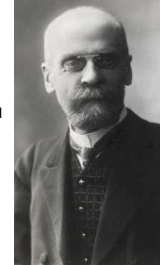
Sakrální a profánní

- rituály a mýty umožňují lidem v pravidelných intervalech nalézat kosmos tentýž, jakým byl v mytickém času jeho Stvoření
- dvojí pojetí prostoru – profánní a sakrální
  - pro archaického člověka tvoří svět dva prostory – obydlý svět kosmu a neobydlý nehomogenní svět chaosu (→ zabydlování světa = stvoření světa)
  - posvátné se odlišuje od všeho profánního, protože se ukazuje jako něco zcela odlišného
  - ukazování se, zjevování se posvátného → **hierofanie**
  - v prostoru je hierofanie spojena například s místy označovaných jako „střed světa“ – sloupy, kostely apod. – skrze něž dochází k průlomům sakrálního do homogenního profánního prostoru
  - „střed světa“ umožňují orientaci v „chaotické stejnorodosti“ profánního světa a poskytují lidem/společnosti/kultuře pevný bod

Náboženství jako sociální a kulturní jev

- zakladatel moderní sociologie; funkcionalismus, strukturalismus
- **sociální fakta** – každý způsob jednání, ať již stabilizovaný, či nikoliv, který je však způsobilý vykonávat na jedince vnější nátlak; jsou v celém sociální prostoru dané společnosti rozšířené, mají vlastní, svébytnou existenci a jsou nezávislé na individuálních projevech
- sociální fakta nás v mnohém omezují (**atribut sociálního nátlaku**), ale nerozhodují za nás (**atribut nadindividuálnosti**)
- společenský život je nutné zkoumat se stejnou objektivitou (*reismus*), jakou se vyznačují přírodní vědy; „věci“ se projevují v systémech **symbolů**, které jsou vysvětlitelné pouze prostřednictvím sociálních faktů
- lidé se neustále rozhodují, jak se v konkrétní situaci zachovají → sociální struktury v průběhu své každodenní činnosti aktivně vytváříme a přetváříme
- hlavní pouto, které udržuje společnost v chodu jako celek, představují sdílené hodnoty a zvyky (→ kultura)

Émile Durkheim
(1858-1917)

Les formes élémentaires de la vie religieuse, 1912

Náboženství jako sociální a kulturní jev

- odmítal teorii pokládající náboženství za iluzi pomatené mysli „primitivního“ člověka → náboženství představuje projekci společnosti → společenský původ náboženství
- náboženství se odvíjí od společenské solidarity – **kolektivní představy**, které vznikají při intenzivních kolektivních akcích (náb. rituály) vyjadřujících a zároveň stvrzujících sociální vztahy a udělujících světu smysl a význam
- rozlišování **víry** a **rituálu** na jedné straně a **sakrálního** a **profánního** na druhé straně
- **víra** zahrnuje názory spočívající v obrazných představách a spadající do oblasti myšlení; každá víra člení věci, ideje a jevy do oblastí sakrálního a profánního, které stojí v opozici → tento protiklad lze považovat za univerzální
- mezi sakrálním a profánním světem lze přecházet pomocí **rituálů** – předepsaných vzorců kolektivního jednání, jímž se oslavuje síla společnosti a její svrchovanost nad jednotlivcem
- rituály slouží k společenské integritě a navíc dovolují účastníkům prožít něco, co všechny jednotlivé členy společnosti přesahuje

Émile Durkheim
(1858-1917)

Náboženství jako sociální a kulturní jev

→ funkci rituálů je obnovování pocitu sociální vzájemnosti, kdy v průběhu rituálů dochází k přitakání sociálním normám a uznání trvání sociální skupiny

- rituál pozitivní (1), negativní (2) a smírčí (3)
  - Ad (1): pozitivní kult slouží k řízení kontaktu se sakrálním a umožňuje člověku vstupovat do sakrálního světa
  - Ad (2): negativní kult slouží k udržování hranice mezi sakrálním a profánním světem → zákaz, nařizuje zříkat se určitého chování; tabu
  - Ad (3): smírčí kult slouží k vyrovnání se s nepřízní, smutkem a pohromou (np. držení smutku a pohřební rituály)
- Durheimův vliv na antropologii je velmi výrazný → francouzská etnologická škola (strukturalismus) a britská škola sociální antropologie (funkcionalismus, strukturální funkcionismus); Mary Douglas, Bronisław K. Malinowski, Alfred R. Radcliffe-Brown
- Edward E. Evans-Pritchard – silná kritika, evolucionistický přístup ED a vědecky nepodložené dělení světa na sakrální a profánní

Émile Durkheim
(1858-1917)

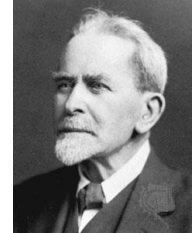
Čarodějnictví a kouzelnictví

Magie, čáry a kouzla

- studiu magie věnovaná dlouhodobá pozornost → mnoho typologií, modelů a teorií; np. **Raymond W. Firth** (1901-2002) rozlišoval produktivní (př. lovecká magie), destruktivní (př. způsobení nemoci) a ochrannou magii (př. léčba nemoci), přičemž magie představuje kulturní reakci na nejisté situace

James G. Frazer (1854-1941)

- evolucionistický vývoj kognitivních vlastností lidstva → *The Golden Bough* (1890)

MAGIE → NÁBOŽENSTVÍ → VĚDA

- (1) **MAGIE** – vzniká úsilím lidí o kontrolu přírody; základem výkladu světa je **sympatetická magie** založená na zákonu vnitřního souladu věcí a událostí; dále se člení na **magii homeopatickou** (asociace představ založené na podobnosti) a **kontagiózní** (asociace následkem jejich dotyku) → (2) **NÁBOŽENSTVÍ** nahrazuje magii v případě, kdy již neuspokojuje snahy o ovládnutí světa, který je nyní ovládnán prostřednictvím nadpřirozených bytostí, rituálů a modliteb → (3) **VĚDA** představuje vrchol intelektuálního vývoje, ovládá a kontroluje přírodu

Čarodějnictví a kouzelnictví

- Frazerovo pojetí magie mělo značný vliv, přesto se mu nepodařilo koncepčně rozlišit čarodějnictví a kouzelnictví
  - **čarodějnictví** (*witchcraft*) – psychická síla, kterou lidé disponují a díky níž jsou způsobilí vědomě/nevědomě, přímo/nepřímo škodit jiným bytostem
  - **kouzelnictví** (*sorcery*) – aktivní snaha dosáhnout zamýšleného cíle užitím speciálních postupů a technik (rituál, zaříkadla, zacházení s látkami organického původu)
- v odborných textech nacházíme čtyři výklady magie:
  - (1) **Ideační teorie** – Č+K jako výraz obrazu světa; události a jevy jsou výsledkem působení neviditelného světa duchů, bohů či duchů předků, příp. působení čarodějů a kouzelníků ovlivňujících vztahy mezi světem zjevným a nezjevným
  - (2) **Psychické teorie** – Č+K představují mystickou či psychickou sílu, jíž je člověk nadán → někteří lidé disponují paranormální silou, díky níž mohou vyvolat mimoběžné účinky
  - (3) **Psychologické teorie** – Č+K jako aktivity specifických osobností v komunitě → patologické osobnosti praktikující Č+K, jejich chování je projevem stresu, frustrace; reálný účinek aktivit se vysvětluje jako výsledek autosugesce
  - (4) **Sociopolitické teorie** – Č+K plní sociopolitické funkce → pozitivní (zabránění antisociálnímu chování) a negativní (vyvolávání strachu ve společnosti)

Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande

Edward E. Evans-Pritchard
(1902-1973)

Zandové/Azandové

Region: střední Afrika, Súdán, Kongo, SAR

Populace: c. 1 mil.

Prostředí: řídké zalesněná savana

Tradiční způsob obživy: obdělávání půdy

Politické uspořádání: vysoce organizované kmenové království

Čarodějnictví, věštby a magie u Zandů

- původní náboženství polyteistické, dnes většina prošla islamizací
- **čarodějnictví** představuje praktický způsob manipulace s lidmi a věcmi; čarodějnictví se dědí po rodičích a se zvyšujícím se věkem jeho moc a síla roste
- čarodějnictví se považuje za duševní sílu, která má tělesný základ (dědí se od rodiče stejného pohlaví); za čaroděje se pokládají jedinci, kteří mají v blízkosti jater černou oválnou zduřeninu; jestliže věštba označila někoho za čaroděje a po jeho smrti se nenašla zduřenina, je mu status čaroděje nadále připisován; čarodějnictví je spojeno s nocí a noční živočichové se považují za služebníky čarodějů; čarodějnictví lze v zandské společnosti využívat ke škodě druhých, a to úmyslně i bezděčně
- **magie** zahrnuje široké spektrum aktivit od léčebných postupů až po formy, kdy je namířená proti *neznámé* osobě, kdy se obvykle jedná o obranu proti neznámému čaroději → potrestání zločinu spáchaného neznámým pachatelem
- v případě, že je magie namířená proti konkrétní osobě, kterou mág podezřívá ze zločinu proti své osobě → nemorální akt, poškozený musí předložit případ soudu, který rozhodne

Edward E. Evans-Pritchard
(1902-1973)

Čarodějnictví, věštby a magie u Zandů

- prostřednictvím čarodějnictví jsou vysvětlovány všechny špatné události a neštěstí
- pokud je neštěstí způsobeno aktivitou čaroděje využívají se služby věštců, kteří se snaží odhalit původce neštěstí → postižený spolu s věštcem provedou orákula, aby společným úsilím identifikovali viníka
- věštby: (1) *iwa* – tření speciálního dřevěného nástroje, (2) *dakpa* – termítí orákulum a (3) *benge* – jedové orákulum
- nejdůležitější je jedové orákulum → do hrdla kuřete se vpraví jed a věštec klade otázky na vinu/nevinu konkrétní osoby → věštba se opakuje pro potvrzení → po identifikaci se uřízne kuřeti křídlu a zvolený posel ho donese k odhalenému čaroději
- čaroděj se nepovažuje za čaroděje a brání se, že si není ničeho vědom a postiženému přeje vše dobré → „zchladí“ čarodějnou sílu
- nikdo se nepovažuje za čaroděje → způsob sociální kontroly, kdy je jedinec upozorněn na nevhodné chování; čarodějnictví je obecně považováno za antisociální a negativní chování, kdy je snahou čarodějů ublížit druhým → **sociokulturní regulativ podporující žádoucí formy chování ve společnosti**

Dobuanští kouzelníci

- povaha dobuanské kultury v kontextu víry v kouzelnictví

Sorcerers of Dobu (1932)

- víra, že nemoc, smrt, neúspěch, či naopak životní úspěch představují výsledky činností kouzelníků → pomocí zaříkadel a užíváním magických praktik dosahují svého cíle

Reo F. Fortune
(1903-1979)

- kouzelnictví zasahovala především pěstitelství a milostný život → žárlivě se sleduje úspěch jiných mužů a jedinec se snažil vyniknout jako svůdník a úspěšný pěstitel → pěstované jamy mají vlastní osobnost, kterou lze pomocí magie ovládnout → vliv jiného muže pomocí kouzel → ochrana vlastních jamů obrannými kouzly a snaha svést jiné na svou zahradu → stejný postup i vůči ženám

Dobuanští kouzelníci

- pro každý zamýšlený cíl existují zvláštní zaříkávadla → kouzelníci je recitovali nad věcmi (*sumwana*), s nimiž měla oběť kontakt
  - získat *sumwana* znamenalo delikátní úkol → vetřít se do přízně osoby, od které ji chtěl kouzelník získat → syndrom „bázlivého přátelství“ → rozmanité obranné techniky zajišťující obrácení kouzla proti jeho původci → provozovat magii proto představovalo riziko
  - dobuánská ekonomika a společnost stála na principu rovnosti a reciprocity
    - kdokoli svými úspěchy, povahou či chováním narušoval princip rovnosti, mohl se stát obětí kouzelnictví, případně mohl být z kouzelnictví obviněn, protože jeho úspěch byl výsledkem silné magie → kouzelnictví tudíž rovnost současně udržuje i narušuje
- * **Ruth F. Benedictová** (1887-1948) → „bázlivé přátelství“ se projevuje i jako kulturní vzorec → schizofrenní osobnost

Kouzelníci z Fore

- NG Východní provincie, horské prostředí, kmen Fore
- pěstitelství, příležitostný lov a chov vepřů a drůbeže
- sousední kmeny věří, že Foreové jsou mocnými kouzelníky, přičemž strach z kouzelníků ovládal i samotné příslušníky Fore → obranná opatření (noční hlídky, zavírání domů, ohrazení vesnice apod.)
- víra v ochranné duchy klanu – *amani*, kteří obývají vlastní posvátná území; lidská duše se po smrti odebrá do říše mrtvých, kde obývá jeskyně na území *amani*
- každý člověk má 5 duší → *ama* míří přímo do světa mrtvých, *ama* přebývá mezi pozůstalými až do závěru pohřebních rituálů → konzumace těla zesnulého (→ **funerální kanibalismus**); *kwela* se mohla po špatně provedených rituálech uvolnit z rozkládajícího se těla a ohrožovat příbuzné, *kwela* konzumována spolu s masem zesnulého a až do závěrečného rituálu zůstávala v dělohách ženských příbuzných, odkud nemohla škodit
- funerálního kanibalismu se účastnily převážně ženy a děti, muži výjimečně (→ vepřové maso)

Kouzelníci z Fore

- praktikování funerálního kanibalismu, při němž nepřišla žádná část těla zesnulého nazmar, mělo za cíl ochránit vesnici, klad před škodlivými účinky *kwela*
- v souvislosti s praktikováním kanibalismu se mezi příslušníky Fore šířila smrtelná choroba *kuru* (porucha rovnováhy, ztráta koordinace, třas) → oběti nemocí jsou pod vlivem mocných kouzelníků
  - *kuru vyvolávají mocní kouzelníci, kteří sesílají na lidi své kletby*
- nemocní diagnostikují projevy onemocnění dříve než ostatní a stáhnou se z účasti na životě komunity, přestávají pracovat a očekávají smrt
- první výskyt nemoci zaznamenán k roku 1900 → šíření nemoci, epidemie → od 60. let 20. století osvěta
  - *degenerativní onemocnění CNS vznikající hromaděním patologického prionu, který se šířil praktikováním funerálního endokanibalismu*

Rituál (a symbolická antropologie)

Exkurs: symbolická antropologie

„... člověk je zvíře spoutané pavučinou významů, kterou si sám upletl.“

- kultura představuje ideový systém chápaný jako **systém symbolů a významů**, je na jedinci nezávislá a tvoří relativně autonomní vrstvu reality → **sémiotický systém**
- sdílený svět významů se ustanovuje v procesu sociální interakce, a proto výzkum kultury vyžaduje odhalit **sdílené kódy symbolů a významů**, podle kterých jednotlivci interpretují své zkušenosti a řídí své chování
- kultury existují v čase a prostoru prostřednictvím jednotlivců, kteří jsou jejich nositeli; každá kultura představuje **uspořádaný systém symbolů a významů**, podle něhož dochází k sociální interakci
- kultura je **veřejná**, neboť veřejné jsou významy, které lidé přikládají svému jednání → proto musí být kultury popsány z hlediska **významů**, jejichž prostřednictvím lidé vnímají, prožívají a interpretují realitu

Clifford Geertz
(1926-2006)

SYMBOL

vs.

ZNAK

Exkurs: symbolická antropologie

- **SYMBOL** – jakýkoliv objekt, akt nebo událost sloužící přenosu myšlenek nebo významů
- prostřednictvím symbolů se naše hodnoty stávají trvalými a snadno sdílitelnými; jsou vnějším zdrojem informací, který umožňuje člověku chápat a organizovat fyzický a sociální svět

- nejvýznamnější třídou symbolických systémů jsou **slova**, která příslušníkům rodu *Homo* umožňují třídit a klasifikovat svět; jejich prostřednictvím člověk vnáší řád do vnější reality a dodává jí řád a smysl
- symbolické systémy určují naše pojetí světa a umožňují nám orientaci v přírodní a sociokulturní realitě

Exkurs: symbolická antropologie

- symboly vystupují jako „*modely reality*“ (výklad a interpretace reality) a také jako „*modely pro realitu*“ (návod a informace k organizaci reality)
- sémiotický přístup umožňuje v kultuře identifikovat jednotlivé prvky symbolického systému a poté charakterizovat daný systém jako celek prostřednictvím *klíčových symbolů*, *základních struktur* nebo *ideologických principů*

Rituál a symboly

- nedílná součást náboženství, kouzelnictví a jiných náboženských jevů; rozmanité formy → léčebné, iniciační, válečné, magické či lovecké
  - **RITUÁL** – formalizované a standardizované vzorce chování obsahující komunikaci symbolů, k jeho performanci dochází při zvláštních či přímo předepsaných příležitostech a chování lidí účastníků se rituálu se odlišuje od jejich každodenních činností
  - průběh rituálu představuje komunikaci, kdy jsou komunikovány významy → *rituál je chování zavěšené v pavučině symbolů*
  - rituály plní ve společnosti rozmanité funkce – pomáhají upevňovat svazky mezi věřícími a jeho bohem, napomáhají posílit svazky mezi člověkem a společností, čímž pomáhají k její integraci (→ É. Durkheim)
  - integrace společnosti je funkcí soustavy **symbolů**, jež prostřednictvím rituálů pomáhá budovat a udržovat spojení mezi člověkem a společností → **symbolická antropologie**
- symboly jsou považovány za hlavní instrumenty ke konstrukci a rekonstrukci sociálního řádu, k nimž dochází při veřejných performancích

Přechodové rituály

- doprovázejí změny sociálního stavu účastníka v určité fázi životního cyklu; nemusí se týkat pouze jedince, ale i celé společnosti; rituály změnu jak vyznačují, tak způsobují → změna sociálního statutu účastníka rituálu

Arnold van Gennep (1873-1957)

- *Les rites de passage: étude systématique des rites* (1909)
- iniciační obřady spjaté se změnou společenského statusu (křest, svatba, pohřeb) mají ve všech kulturách stejnou strukturu
- **přechodové rituály** se skládají ze tří symbolických částí:
  - **odloučení** („*la séparation*“) – účastník rituálu je oddělen od symbolů a zvyků, které byly spjaty s jeho předcházejícím statusem
  - **pomezí** („*la marge*“) – odosobnění a dvojnáčnost, kdy se účastník rituálu ocitá v prahovém období, jež víceméně postrádá rysy minulého i budoucího sociálního statusu; v mnoha kulturách je tato fáze spojena s těžkými a bolestivými zkouškami
  - **přijetí** („*l'agrégation*“) – opětovné začlenění účastníka rituálu do společnosti a uvedení do nového statusu, vymezeného jasně stanovenými právy a povinnostmi

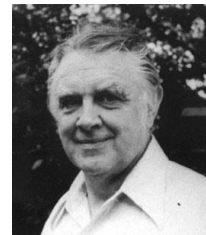
Přechodové rituály - liminalita

- největší zájem věnován fázi **pomezí** (liminalita) → významný zdroj života společnosti, není omezena pouze na rituály, prostor pro experiment, hravost a tvořivost

„Bytosti na prahu nejsou ryba, ani rak, nemají postavení vymezené zákony, zvyklostmi, konvencemi a obřady. Jejich neurčité rysy jako takové jsou v mnoha společnostech, jež ritualizují sociální a kulturní přechody, vyjádřeny velkým bohatstvím symbolů. Práhovost je tak často připodobňována k smrti, návratu do matčina lůna, zneviditelnění, temnotě, bisexualitě, divokosti a zatmění Slunce a Měsíce.“

(V. W. Turner 1969, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*)

- liminalita představuje antistrukturu, jedná se o bytí na prahu, liminální osoby jsou v bezčase a stírají se statusové rozdíly mezi lidmi
- **LIMINALITA** – bezčasím charakteristický sociálně-psychologický prostor, v němž se mění, stvrzují či invertují sociální role či společenské uspořádání
- osoby „na prahu“ se vzájemně ničím neliší, LF je nestrukturovaná a nediferencovaná → **antistruktura**

Victor W. Turner
(1920-1983)

Communitas a struktura

- existují dvě modalitý sociálního uspořádání → (1) **struktura** charakteristická diferencovaným a hierarchickým systémem a (2) „**communitas**“, která tvoří nestrukturalizovanou a nediferencovanou jednotu vzájemně si rovných jedinců, antistruktura

bítníci, hippies, františkáni, milenaristická hnutí (cargo kulty)

- v případě, že je společnost založená na přebujelé či příliš silné struktuře, může čelit riziku vzniku patologických forem *communitas* → komunity mohou usilovat o trvalý život mimo strukturu či se ocitnout mimo zákon; přebujelé formy prahových komunit mohou naopak vyústit v prosazení silné struktury
- společnost se pohybuje mezi stavy prahové komunity a struktury; co platí pro společnost platí i pro jednotlivce → v každé společnosti se tak souběžně mohou různé skupiny nacházet ve stavu struktury nebo komunity, které, ačkoliv stojí v opozici, se vzájemně ovlivňují
- při přílišném důrazu na *communitas* se objevuje tendence ke struktuře a naopak

London 1969

Rituály a konflikty

- propojení pojetí náboženství jako kolektivní reprezentace společnosti, jíž lidé přitakávají a potvrzují při rituálech (→ Émile Durkheim) s idejemi manchesterské školy studující napětí, schizmata a konflikty ve společnosti a prostředky, jimiž se dosahuje jejich řešení a odstranění (→ Max Gluckman)
- Victor Turner kritizoval přístup strukturálních funkcionalistů, kteří studovali abstraktní sociální struktury → studium **sociálních dramát**, jež představují sled sociálních interakcí konfliktního, kompetitivního či antagonistického typu

- v případě, že nenastane znovunastolení řádu, vzniká **schizma**
- nápravné prostředky neslouží pouze k řešení konfliktů, nýbrž připisují zároveň sociálně dramatickým událostem *význam*, činí je *veřejnými*
- rituály efektivním způsobem umožňují řešit rozkoly a napětí ve společnosti prostřednictvím *symbolů*, které reprezentují a jsou aktivně zapojovány do průběhu rituálu, který jako drama slouží k jejich odstranění → **performační studie**

Revitalizace a cargo kulty

Cargo kulty

- pod vlivem akulturačních změn a globalizace se domorodá náboženství proměňují nebo úplně zanikají → vznikají nová náboženská hnutí a formy → **cargo kulty**
- víra, že evropské statky (lodě, letadla, zboží) nevznikly lidskou prací, ale pocházejí od vyšších sil či od zemřelých předků → Evropané („*waitmani*“) si nechávají vše pro sebe a před domorodci tají postupy, jak lze cargo získat → nativní prorokové hledali a následně nabízeli způsoby, jak se carga domoci
- cargo doputuje v případě nastolení harmonických vztahů ve skupině a vzdání se praktik narušujících důvěru ve skupině a sociální klima v ní (np. kouzelnictví)
- po zklamání a nedoputování carga kulty většinou zanikají

Cargo kulty

- popsáno mnoho cargo kultů, některé zanikly a některé se transformovaly do oficiálních úřadů, politických stran či místních církví → np. cargo kult vedený Paliauem na ostrově Manus podrobně popsany M. Meadovou
- obrat antropologických výzkumů od aliterárních společností ke studiu kulturní změny a akulturačních změn → orientace na sociální a kulturní změny ve společnostech → M. Mead: *New Lives for Old* (1956)

Francis E. Williams (1893-1943)

- cargo kult v oblasti Vailala (NG) → **vailalské šilenství** zahrnující třes, nepřírozené pohyby, závratě, glosolálie, nesrozumitelný jazyk s prvky pidžinu a dalších domorodých jazyků
- přesvědčení o brzkém návratu duchů zesnulých předků, předzvěstí návštěva duchů v několika vesnicích slibujících domorodcům cargo (rýže, mouka, masové konzervy), které jim ve skutečnosti náleží → Evropané budou z ostrova vyhnáni a vše bude patřit vesničanům → stavba pódíí, kde se shromažďovalo zboží, stavba ceremoniálních domů se stožáry („kanceláře“) → předci připlují a přinesou nože, zbraně, jídlo
- kolektivní psychóza vyvolána úsilím vyrovnat se s překotnými změnami (přijetí křesťanství, „bílý muž“) → snaha vyrovnat se s kulturními změnami → zachování kultury jako funkčního celku

Cargo kulty

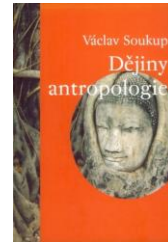
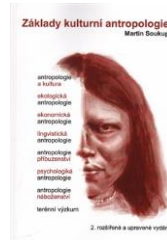
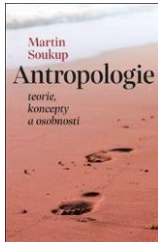
- cargo kulty tvoří **víra** v cargo a cargo **rituály** – víra popisuje božský původ carga a dává návod, jak cargo získat od mrtvých předků prostřednictvím proroků/zvěstovatelů; rituály jsou náboženské aktivity, s jejichž pomocí lze cargo získat
- kulty se mezi sebou liší mytologií a rituály
- kulty cargo lze považovat za formu nespokojenosti jejich stoupenců s vlastním stavem v koloniální situaci; vykazují milenaristický charakter → stoupenci očekávají příchod změn v blízké budoucnosti, na niž se připravovali vzdáním se majetku, ničením předmětů spjatých s tradičním kultem, opouštěním domovů a zanecháním práce
- cargo kulty však nelze vyložit univerzalisticky:

- (1) vyrovnání se se stresem
- (2) materiální zájmy
- (3) zachování tradic
- (4) status
- (5) krok k vytvoření národa

- omezení na jednotlivé komunity, ale rozšířily se i do rozsáhlých oblastí

Osobnost, výchova a emoce

Soukup, M. (2019): *James George Frazer: magie, náboženství a věda*, s. 77-90; *Edward Eavan Evans-Pritchard: sklony k interpretaci*, 367-389; *Victor Turner: od studia konfliktu k symbolologii*, s. 412-427; *Cliford Geertz: zmizení iluzionisty*, s. 597-613.

Soukup, M. (2015): *Antropologie náboženství: čarodějnictví, kouzelnictví a rituál*, s. 179-201.

Soukup, V. (2004): *Evolucionistický výzkum náboženství a magie*, s. 301-304; *Zrození antropologie jako vědy o kultuře*, 304-310; *Soumrak funkcionalistické antropologie*, s. 435-441; *Teoretické zdroje francouzské strukturální antropologie*, s. 455-459; *Antropologie jako výklad rituálů a symbolů*, s. 535-539; *Antropologie jako interpretace kulturních textů*, s. 543-554.